

چهره واقعی مصدق

محمد رضا روحانی

آب دریا را اگر نتوان کشید
هم به قدر تشنگی باید چشید

مولوی

روز اول مرداد ۱۳۶۷ به مناسبت بزرگداشت قیام ملی ۳۰ تیر ۱۳۳۱ به دعوت هواداران جبهه دموکراتیک ملی ایران، جلسه شعرخوانی، سخنرانی و پرسش و پاسخ در سائن دانشگاه شهر گوتینگن آلمان برگزار شد. در آن جمع به پیشنهاد آقای هدایت مستین دفتری نگارنده به کسوتاهی دربارهٔ تنابیس ترفیخو اهانه مصدق و اصلاحات بنیادی او در زمینه های گوناگون زندگی ملت ایران سخن گفت و فهرست وار نمونه هایی از آنها را که در لوایح قانونی ناشی از اختیارات مصدق منعکس است، بر شمرده (۱). استقبال تشویق آمیز شنوندگان آن نشست برای نگارنده شگفت آور بود و تأمل برانگیز. به ویژه آن که در میان جمع مبارزان با سابقه می بودند که آن مطالب را تازه می شنیدند. حاصل تأمل آن که در این باب کاری شایسته اهمیت موضوع انجام نشده است. کتب و مقالات گوناگونی که در مورد نهضت ملی ایران و راهبر فرهمند آن، مصدق، نوشته و انتشار

یافته است؛ اصولاً معطوف به گزارش مسائل سیاسی و مبارزاتی نهضت ملی ایران برای ریشه کن کردن استعمار انگلیس و اعاده عزت و شرف ملی ما ایرانیان بود و این جنبه مهم مبارزه سایه بر نیم دیگری از کارنامه تابناک مصدق انداخته است. آن روز نگارنده با خود عهد کرد که در حد بضاعت و لیاقت خود سیاستهای مصدق را معرفی کند. اجرای این عهد سالها به تأخیر افتاده است. علت نخست این خلف وعده، نداشتن تجربه تاریخ نگاری است. دلیل بعد، کمبود مدارک و اسناد لازم را باید ذکر کرد و بالاخره مشکلات زندگی در تبعید؛ که به همت عالی دولتهای متمدن قارهٔ قدیم در سیاست گفتگوی انتقادی و دست باز خوئی بر آن، به تبعید در تبعید منجر شده است.

حال که جسارت و فرصت قلمی کردن این نوشته فراهم آمده، قبل از هر چیز ضروری به نظر می رسد که تأکید شود این سطور قطعاً وافی به مقصود نخواهد بود و تنها فرصتی برای معرفی کلی گستره اصلاحات مصدق فراهم می آورد. این کار اگر به طرح مسأله کمکی کند، خود پاسخگوی حداکثر انتظار نویسنده است. زیرا حوزهٔ مسائل

مطروحه در قوانین مصدق واجد چنان تنوع و گستردگی است که نمی توان در مقاله ای هر چند طولانی جزئی از آن را به رشته تحریر در آورد تا حق مطلب آن چنان که شایسته است، ادا شود.

با این اصرارهای صریح نیازی به طلب عفو از کمبودهای این نوشته احساس نمی شود. بلکه از خوانندگان انتقاد و راهنمایی در جهت رفع کمبودهای آن را می توان متوقع بود. صاحبان اطلاع و اهل تحقیق اگر به این مهم پردازند، چراغی فراراه آیندگان روشن خواهند کرد.

صورت حقیقی حوادث

بیش از یک قرن پیش یحیی دولت آبادی، دربارهٔ ضرورت توجه دقیق به تاریخ نوشته است: «کیست آن کس که دارای اندک ادراک باشد و فواید تاریخ را نداند؟ تاریخ است که گذشته و حال و آینده را به هم آشنا می سازد... گذشته تغییرناپذیر است. تاریخ مانند صفحهٔ عکس، در برابر کردار نیک و بد هر کس صورت حقیقی آن را برمی دارد و با کسی خصوصیت یا خصومت ندارد.

بقیه در صفحه ۲

تاریخ تهیج می نماید، تشویق می کند، جرأت می دهد، جلالت می فریاد، نسلی می بخشد و بالجملة حیات جاودانی داد، تثلیث قویبت و ملیت می نماید(۲). در همین نوشته او اظهار تأسف می کند که «صورت حقیقی حوادث» در تاریخ مملکت ما به روشنی منعکس نگشته است. گذشت یک قرن هنوز هم این کمبود وجود دارد. زیرا اگر شناخت جامه‌ای فرهنگ و تمدن ایرانی، نقاط ضعف و قدرت آن، بدون عنایت جدی به فردوسی، سعدی، حافظ و مولوی و ... امکان پذیر نیست، قطعاً راهبانی و راهگشایی در جهت باسختی به نیازهای واقعی جامعه ایران بدون تعمیق و تدقیق آگاهی‌یابی از آمان و آرزوهای تاریخی ملت در جنبش مشروطیت و نهضت ملی ایران ممکن نخواهد بود.

نخست وزیر، وزارت جنگ را شخصاً تصدی نمایند، از ۲۰۰۴ تیرماه استعفا کرد. چهار روز بعد، دوره دوم نخست وزیری مصدق با پیروزی قیام ۳۰ تیر شروع شد. در این دوره که مصدق کوشید با اصلاحات قانونی گوناگون، اعمال حاکمیت را به مردم باز گرداند، راه مشارکت عموم را در وجوه گوناگون زندگی اجتماعی باز کند، نهادهای جدیدی برپا نماید و از این طریق پایگاههای داخلی بیگانگان را تضعیف کند، همزمان نوظهوره های بیگانگان و سرسپردگان وطن فروش داخلی آنها ایجاد گسترده تری یافت. این دوره که نزدیک به ۱۳ ماه به طول انجامید، با کودتای ۲۸ مرداد خاتمه یافت.

قانون اعطای اختیارات به مصدق

مصدق برای اجرای برنامه دولت خود، از مجلس تقاضای رأی اعتماد و اختیارات کرد با این هدف که قوانین آزمایشی خود را به مرحله اجرا درآورده و سپس به تصویب مجلس برساند. تقاضای مصدق مورد موافقت دو مجلس قرار گرفت. عین قانون از مجموعه قوانین سال ۱۳۳۱ - به شرح زیر است:

شماره ۱۰۷۴۶، ۲۵ مرداد ۱۳۳۱ فرمان همایونی راجع به قانون اعطای اختیارات برای مدت ۶ ماه به اینجناب و قانون مزبور که در جلسه یکشنبه دوازدهم مرداد ۳۱ به تصویب مجلس شورای ملی و در جلسه دوشنبه بیستم مرداد ۳۱ به تصویب مجلس سنا رسیده است، فی‌الابلاغ می گردید. با تأییدات خداوند متعال

پهلوی شاهنشاه ایران (محل صحنه مبارک ملوکانه)

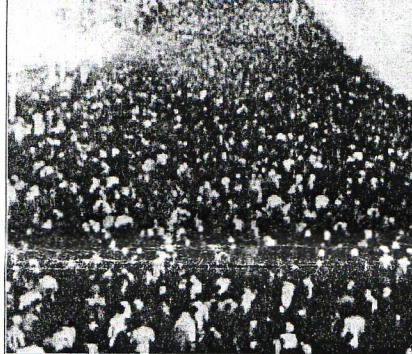
نظر به اصل ۲۷ متمم قانون اساسی مقرر می داریم: ماده اول - قانون مربوط به اعطای اختیارات برای مدت ۶ ماه به شخص آقای دکتر محمد مصدق، نخست وزیر که در جلسه بیستم مرداد ۱۳۳۱ به تصویب مجلسین سنا و شورای ملی رسیده و منضم به این دستخط است، به موقع اجرا گذاشته شود. ماده دوم - هیأت دولت مأمور اجرای این قانون هستند. به تاریخ بیست و یکم مرداد ۱۳۳۱ قانون مربوط به اعطای اختیارات برای مدت ۶ ماه به شخص آقای دکتر محمد مصدق، نخست وزیر؛ ماده اول - به شخص آقای دکتر محمد مصدق، نخست وزیر اختیار داده می شود که تاریخ تصویب این قانون تا مدت شش ماه لوابیحی که برای اجرای مواد نه گانه برنامه دولت ضروری است و در جلسه هفتم مرداد ۱۳۳۱ مجلس شورای ملی و در جلسه یازدهم مرداد ۱۳۳۱ مجلس سنا به شرح ذیل: ۱- اصلاح قانون انتخابات مجلس شورای ملی و شهرداریها؛ ۲- اصلاح امور مالی و تعدیل بودجه و وسیله تقلیل در مخارج و برقراری مالیاتهای مستقیم و در صورت لزوم مالیاتهای غیرمستقیم؛ ۳- اصلاح امور اقتصادی به وسیله افزایش تولید و ایجاد کار و اصلاح قوانین پربلی و بانکی؛ ۴- بهره برداری از معادن نفت کشور با رعایت قانون نه ماده‌ی اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت و تهیه و تدوین اساسنامه شرکت ملی نفت؛ ۵- اصلاح سازمانهای اداری و قوانین استخدام کشوری و قضایی و لشکری؛ ۶- ایجاد شورای محلی در دهات به منظور اصلاحات اجتماعی و وسیله وضع عوارض؛ ۷- اصلاح قوانین دادگستری؛ ۸- اصلاح قانون مطبوعات؛ ۹- اصلاحات امور فرهنگی و بهداشتی و سلاطین ارباباتی؛ تصویب شده است، تهیه نموده و پس از آرایش آنها را - منتهی در ظرف ۶ ماه که مدت

اختیارات است - تقدیم مجلسین نمایند و تا موقعی که تکلیف آنها در مجلسین معین نشده، لازم الاجرا می باشد. این قانون که مشتمل بر ماده واحد است، در جلسه روز دوشنبه بیستم مرداد ۱۳۳۱ به تصویب مجلس سنا رسید. نایب رئیس مجلس سنا - دکتر سعید مالک اصل فرمان همایونی و قانون در دفتر نخست وزیر است.

نخست وزیر(۳)

مدت اختیارات مصدق در هفته آخر بهمن سال ۱۳۳۱ و به پایان می رسید. بنابه خواست او مجلس شورای ملی روز ۳۰ دی ۱۳۳۱ مدت آن اختیارات را با شرایط زیر تمدید کرد (مجموعه قوانین سال ۱۳۳۱): شماره ۲۶۹۹، ۸ بهمن ۱۳۳۱ فرمان همایونی راجع به تمدید مدت اختیارات ۶ ماهه اعطایی برای مدت یک سال به اینجناب و قانون مزبور که در جلسه فوق العاده سه شنبه ۳۰ دی ۱۳۳۱ به تصویب مجلس شورای ملی رسیده است، فیذاً ابلاغ می گردد: با تأییدات خداوند متعال

پهلوی شاهنشاه ایران (محل صحنه مبارک ملوکانه)

نظر به اصل ۲۷ متمم قانون اساسی مقرر می داریم: ماده اول - قانون تمدید مدت اختیارات ۶ ماهه اعطایی به شخص آقای دکتر محمد مصدق، نخست وزیر، از تاریخ انقضای برای مدت یک سال که در جلسه فوق العاده ۳۰ دی ۱۳۳۱ به تصویب مجلس شورای ملی رسیده و منضم به این دستخط است، به موقع اجرا گذاشته شود. ماده دوم - هیأت دولت مأمور اجرای این قانون هستند. به تاریخ بیستم بهمن ماه ۱۳۳۱ قانون تمدید مدت اختیارات ۶ ماهه اعطایی به شخص آقای دکتر محمد مصدق، نخست وزیر؛ از تاریخ انقضای برای مدت یک سال: ماده اول - اختیارات موضوع قانون مصوب ۲۰ مرداد ۳۱ تاریخ انقضای برای مدت یک سال دیگر تمدید می شود. تبصیره - لوابیح قانونی که در ظرف مدت اختیارات ۶ ماهه به امضای آقای دکتر محمد مصدق، نخست وزیر رسیده یا برسد بایستی تا تصدیق و امضای آقای دکتر محمد مصدق، نخست وزیر در تاریخ ۲۰ دی ۱۳۳۱ به تصویب مجلس شورای ملی رسیده. نایب رئیس مجلس شورای ملی - احمد رضوی اصل فرمان همایونی و قانون در دفتر نخست وزیر است.

کارت نامه مصدق، دستاورد و مدت

یک روز پس از امضای قانون اعطای اختیارات توسط شاه، مصدق با تصویب لایحه قانونی افزایش عوارض در دهات و سازمان عسکران آزادیاد سبیم کشاورزان و سازمان عسکران کشاورزی، به اصولی ترین اصلاحات ساختاری در روابط حقوقی مهتمترین بخش اقتصاد کشور پرداخت. اقتصاد بدون نفت می بایست مبتنی بر افزایش تولیدات داخلی باشد. در آن زمان حدود ۷۵ درصد مردم روستائین بودند. این خود کاملاً روشن می کرد که مصدق برنامه فزاینده دقتی در تعیین اولویها در اصلاحات داخلی و روشهای قانونی متناسب با شرایط کشور آماده داشت. امر به معنای آن نیست که او خود را مصون از خطا می پنداشت. در عمل با توجه به کمبودها، اشکالات و نیازهای بسیاری از قوانین، از جمله این لایحه قانونی، با اصلاحها و متممها پایان یافت. انطباق بیشتر با شرایط ملی موجود کشور را باید می کرد که غالباً به ازفتای روشهای حصول به مقصود راه می یافت. مستغیروی کلی این قوانین را می توان به شرح زیر برشود: افزایش منابع درآمد دولت از طریق وصول مالیاتهای معوق، ایجاد و توسعه بانکهای گوناگون، تقویت صادرات، مبارزه با زمین خواری و هدایت و تشویق سرمایه ها به تولید، سعی در توسعه شرورهای گوناگون در جهت اعمال نظارت دایم مردم بر فعالیتهای قوه مجریه، تقویت دستگاه دادگستری، پایین آوردن مخارج دولت، بازنشستگی کارمندان، زاید و کاستن از حجم وظایف غیر لازم دولت، علم تمرکز، مبارزه با بهره دهنی اموال و املاک دولتی، تأسیس بنادر آزاد، تصویب قانون معادن، تشکیل هیأت حمایت صنعتی، تأسیس شرکت شیلات، انحصار صید خاویار و ماهیان غض و فی، برنامه راهسازی کشور، تکمیل اساسنامه بنگاه راه آهن، شورای عالی فرهنگ، تحصیلات و استخدام بهیار، استقلال مالی دانشگاهها، بیمه شخص ثالث، برداشتن حق انتخاب کوردن و انتخاب شدن زنان در انجمنهای ده، کسب و بخش، شهر، شهرستان، ایجاد سازمان کار و سرمازی، قانون بانکداری، مبارزه با فساد، کوتاه کردن دست تجار و نظامیان از هیأت مدنی جامعه، ایجاد کار از طریق تشویق سرمایه گذاری، تأسیس نهادهای ضروری برای حمایت از کارگران و کمک به کشاورزان و مستعدان، تهیه واکسنهای دامی و دفع آفات نباتی، تلاش برای کاستن از مالیات طبقاتی، تأمین مسکن ارزان، تعلیم اطفال لاچاره، و رسانی و بهداشتی، اصلاح قانون مجازات، تغییرات قانونی جدید اداری، ازین بردن مشکلات قانونی سازمانهای گوناگون به ویژه قوه قضاییه، تأسیس نهادهای جدید و رفع نقص نهادهای کارنامه مصدق در ایجاد دگرگونیهای ساختاری دستاوردهای بزرگی برای ملت به بار آورد.

کارتی است کارستان که در حد این قلم و گنجایش نمی دهد، جلالت می فریاد، نسلی می بخشد و بالجملة حیات جاودانی داد، تثلیث قویبت و ملیت می نماید(۲). در همین نوشته او اظهار تأسف می کند که «صورت حقیقی حوادث» در تاریخ مملکت ما به روشنی منعکس نگشته است. گذشت یک قرن هنوز هم این کمبود وجود دارد. زیرا اگر شناخت جامه‌ای فرهنگ و تمدن ایرانی، نقاط ضعف و قدرت آن، بدون عنایت جدی به فردوسی، سعدی، حافظ و مولوی و ... امکان پذیر نیست، قطعاً راهبانی و راهگشایی در جهت باسختی به نیازهای واقعی جامعه ایران بدون تعمیق و تدقیق آگاهی‌یابی از آمان و آرزوهای تاریخی ملت در جنبش مشروطیت و نهضت ملی ایران ممکن نخواهد بود.

گمراهی بصری در کوزه‌ی چند گنجد؟ قسمت یک روزی

هر چند این جا و آن جا در نشریات سازمانهای گوناگون سیاسی طرفداران، مخالفان و دشمنان مصدق یا خطرات رجسالی و دولتمردان دست اندرکار آن ایام به اصلاحات قانونی مصدق اشاراتی رفته است، ولی نگارنده تحسین شایسته می را که در درخور عظمت موضوع باشد، ندیده است. شاید اولین گام در این زمینه را بتوان در کتاب «گذشته چراغ راه آینده» یافت. تلاش شایسته دیگری را در سخنرانی استاد دکتر حبیب لاجوردی، مدیر طرح تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد، می توان دید. ایشان در یک سخنرانی کوتاه به خطوط کلی اصلاحات مصدق پرداخته اند. در سپتامبر ۱۹۸۵ به ابتکار مرکز مطالعات خارومیانه دانشگاه تکراس، کنفرانس دوروزی تحت عنوان «اسیونالیسم ایرانی و بحران بین المللی نفت» تشکیل شد. سخنرانی دکتر لاجوردی در آن کنفرانس در خصوص «حکومت مشروطه و اصلاحات در ایران» مصدق ایراد شد. نیمی از این سخنرانی به بررسی قوانین مصدق اختصاص داشت که در آن به تدابیر قانونی مصدق در از قبسه حال کشاورزان و مستعدان شهری و کارگران، توسعه اقتصادی، اصلاحات مالی، آموزش و پرورش و بهداشت عمومی، دادگستری، بیناگذاشتن نهادهای دموکراتیک و اصلاح مطبوعات، مستنداً اشاره شده است. اساس آن کتاب و این سخنرانی در مجموعه قوانین سال ۱۳۳۱ (۵). این مجموعه قوانین کامل نیست. مجموعه در سال ۱۳۳۲ که به چاپ رسیده است.

تعداد قوانینی که مصدق از ۲۲ مرداد تا ۲۰ مرداد ۳۱ بر اساس قانون اختیارات به تصویب رسانده، ۱۶۹ مورد است. از این تعداد، ۷۳ فقره آن در مجموعه قوانین موجود نیست و تنها در روزنامه رسمی چاپ شده است. رژیم شاه از نام مصدق هم وحشت داشت و اجازه چاپ قوانین او را بعد از کودتا نداد و اکنون پژوهشگران ما برای شناخت سیاست قانونگذاری مصدق دچار کمبود مدارک هستند. نگارنده برای آن که خوانندگان به گسترده حوزة اصلاحات مصدق توجه کنند، صورتی قانونی را با تاریخ تصویب می آورد. البته تقسیم بندی این قوانین به مشکلی که می آید خالی از ایراد نیست. برای آن که یک قانون ممکن است اهداف گوناگونی را دنبال کند و بنابراین دارای خصایص چندگانه باشد. در این تقسیم بندی، نگارنده خصوصیت غالب قانون را معیار قرار داده است.

۱) گزیده می از آن گنجد، به نوشتار درآمده و در آزادی، واسته به جهت دموکراتیک ملی ایران، دوره دوم، شماره ششم، تیر و شهریور ۶۷، صفحات ۱۱۲ تا ۱۱۷ تا به چاپ رسیده است. ۲) حیات یحیی، تألیف یحیی دولت آبادی، جلد اول، صفحه ۹، چاپ دوم، انتشارات فردوسی. ۳) نقل از مجموعه قوانین سال ۱۳۳۱، صفحه یک. این انتشارات در قانون در مجموعه قوانین نینشنامه است. این قوانین روز ۲۸ مرداد ۳۱ روزنامه رسمی شماره ۲۱۸۸، به چاپ رسیده است. ۴) نقل از مجموعه قوانین سال ۱۳۳۱، صفحه ۱۸. تاریخ انتشار این قانون در مجموعه قوانین نیامده است. این قانون روز ۲۰ بهمن ۳۱ در روزنامه رسمی شماره ۲۲۲۴، به چاپ رسیده است. ۵) سراجیه شده - مصدق، نفت، ناسیونالیسم ایرانی، صفحات ۹۰ تا ۱۴۴، نشر آ، تهران ۱۳۶۸

